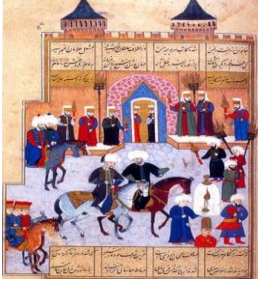

SALAHADDİN ÜNİVERSİTESİ/ERBİL

DİLLER FAKÜLTESİ

TÜRK DİLİ BÖLÜMÜ

ESKİ TÜRK EDEBİYATI

YÜKSEKLİSANS PROGRAMI

-İKİNCİ DÖNEM-

2023-2024

ÖĞRETİM ÜYESİ

DR. ERSAN HAŞİM MAHMUT ALSAKİ

ARUZ ÖLÇÜSÜ (VEZNİ)

Çeşitli milletlerin şiirlerinde ahengi sağlamak amacıyla hecelerın sayı ya da niteliklerini esas alan birtakım ölçülerin kullanıldığı bilinmektedir. Türk şiirinde de biri hece ölçüsü (=hece vezni), diğeri de aruz ölçüsü (=aruz vezni) olmak üzere iki ölçü kullanılmıştır. Hece ölçüsü şiirin bütün mısralarındaki hece sayısının eşitliğine, aruz ölçüsü de açık (=kısa) ve kapalı (=uzun) olarak nitelenen hecelerın bir şiirin bütün mısralarında aynı düzen içerisinde tekrarlanması esasına dayanır.

Gerek hece, gerekse aruz ölçüsünün görevi şiirde ritmi sağlamaktır. Bu ölçüler aracılığıyla düzenli ses oluşumları elde edilerek şiire müzik ögesi katılır. Ölçü dışında kafiye, vurgu, mısralardaki durak yerleri ve ses tekrarları da şiirde ahengi sağlayan öğelerdendir. Aruz genellikle klâsik dönem Türk şiirinde, hece ise halk şiirinde kullanılmıştır.

Aruz, Arap edebiyatında doğmuş ve oradan Fars ve Türk edebiyatlarına ve diğeri İslamî edebiyatlara geçmiş bir şiir ölçüsüdür. Arap şiirinde aruz veznini bir esasa bağlayan el-Halîl b. Ahmed el-Ferahidî (öl. 791)'dir . Ondan önce de Araplar aruzu, kuralları belirlenmemiş bir âhenk sistemi olarak şiirde kullanmış ve uygulama yoluyla öğretmişlerdir. Ancak Halil'in çalışmaları sonucunda bu uygulamalar ve dağınık bilgiler bir esasa bağlanmış ve aruz bir bilim dalı olarak Arap edebiyatı ndaki yerini almıştır.

Arap aruzu İran edebiyatına geçtiğinde birtakım değişikliklere uğramıştır. Bu değişikliklerden en önemlisi Arap aruzundaki bazı bahir (<bahr)lerin kullanılmaması ve birtakım yeni bahirlerin ilave edilmesidir. Bir diğeri önemli değişiklik de Arap nazmına göre İran aruzunda tef ile sayısının, buna bağlı olarak mısra uzunluğunun daha da artmasıdır.

Türkler aruz veznini doğrudan Arap edebiyatından değil, İran edebiyatından almışlardır. Dolayısıyla İran edebiyatında yapılan değişiklikler de Türk aruzuna yansımıştır. Ancak İran şiirinde kullanılan bütün bahirler Türk şiirine olduğu gibi aktarılmamış; İran edebiyatında kullanılan bazı vezinler Türk şiirinde neredeyse hiç kullanılmamıştır. Fakat İran aruzu ile Türk aruzu arasındaki fark, Arap şiiri ile İran şiiri arasındaki farka göre çok daha azdır. Bundan dolayı Türk aruzunun pek az değişiklikle İran aruzunu izlediğini söylemek mümkündür.

Türkler Aruzla şiir yazmaya başladıklarında hece veznine yakın aruz vezinlerini tercih etmişlerdir. İslamî dönem Türk edebiyatının ilk büyük şaheseri olan Kutadgu Bilig'in 11'li hece veznine yakın bir bahirden alınmış bir vezinle yazılması bunun en önemli göstergesidir. Bu Türk şiirinin devam gücünü ve varlığını sürdürme yeteneğini gösterir. Aruzun Türk şiirine başarıyla uygulanması oldukça uzun bir süre sonundagerçekleşebilmiştir. Bunun nedeni Türkçenin kelime varlığında aruz veznine uygun hecelerın mevcut olmamasıdır. Türk edebiyatının Anadolu sahasındaki ilk ürünlerinde oldukça sık görülen aruz hataları, zamanla Arapça ve Farsçadan Türkçeye giren kelimelerin de katkısıyla giderek azalmış ve aruz vezniyle son derece âhenkli şiirler yazılmaya başlanmıştır. Türk edebiyatının klâsik olarak nitelenen en uzun ve en olgun döneminde ölçü olarak aruz vezni kullanılmıştır.

Türk edebiyatı Batı edebiyatının etkisi altına girdikten sonra da aruz ile ilgi kopmamış, şairler yeni arayışlar peşinde koşarken aruzu yeni ifade teknikleri için yine ahengi sağlayan ölçü olarak kullanmayı sürdürmüşlerdir. Aruz, Tefvik Fikret (öl. 1915) ve Mehmet Âkif (öl. 1936)'in şiirlerinde Türkçe ile en güzel şekilde uyum sağlamış, Mehmet Âkif ile de günlük dil bile aruzla ifade edilebilir hâle gelmiştir. Fakat Cumhuriyet döneminde aruzla ilgi gittikçe azalmış, Yahya Kemal (öl. 1958)'in şiirleri ile de devrini kapatmıştır.

Aruz Türk edebiyatında Halk şiirinde de denenmiş ve divan, selis, semaî gibi biçimlerin farklı adlarla adlandırılmasına aruzun belli kalıplarının kullanılması kaynaklık etmiştir.

Aruzla İlgili Temel Kurallar ve Terimler

Aruza Göre Hece Türleri

Aruz, şiirde açık (=kısa) ve kapalı (=uzun) olarak nitelenen hecelerın öncedenbelirlenmiş bir düzen içerisinde tekrarlanması esasına dayanan bir şiir ölçüsü; daha doğrusu bir âhenk sistemidir. Dolayısıyla aruz veznini öğrenmek için yapılacak ilk iş, bu vezne göre hecelerın ses değerlerini; yani, hangi hecenin açık, hangi hecenin kapalı hece kabul edildiğini belirlemektir.

Aruza göre üç çeşit hece vardır:

1. Açık (=kısa) hece,
2. Uzun (=kapalı) hece,
3. Medli hece (=bir buçuk hece).

1. Açık Hece (=Kısa Hece):

Sonu kısa ünlü ile biten heceler aruzda göre açık ya da kısa hecedir: “ge-li-yor”un koyu harşerle gösterilen birinci ve ikinci heceleri gibi. Tek kısa ünlüden meydana gelen heceler de aruzda açık hece kabul edilmiştir: “e-mek”in ilk hecesi olan “e”gibi. Açık heceler, aruz işlemlerinde nokta (. veya V) ile gösterilir.

2. Kapalı Hece (=Uzun Hece):

Sonu ünsüz ya da uzun ünlü ile biten heceler aruzda kapalı ya da uzun hece olarak kabul edilir: “dün-yâ”sözünün heceleri gibi. Tek uzun ünlüden meydana gelen heceler de aruzda kapalı hece olarak kabul edilir: â-teş kelimesinin ilk hecesi gibi. Kapalı ya da uzun heceler, aruz işlemlerinde kısa bir düz çizgi (–) ile gösterilir.

3. Medli Hece (=Bir Buçuk Hece):

Aruzda bazı heceler ilki kapalı ikincisi açık olmak üzere iki hece değerinde kabul edilmiştir. Bu tür hecelere medli hece, bileşik hece ya da bir buçuk hece denir. Medli heceleri dört grupta toplamak mümkündür:

- a. Bir uzun ünlü ve bir ünsüzden oluşanlar: âb, âl gibi.
- b. Bir ünsüz, bir uzun ünlü ve bir ünsüzden oluşanlar: yâr, nâz, sûr, rîz gibi,
- c. Bir kısa ünlü ve iki ünsüzden oluşanlar: eşk, emr, ömr gibi,
- d. Bir ünsüz, bir kısa ünlü ve iki ünsüzden oluşanlar: derd, zehr gibi.

Bu heceler, normal bir heceden daha fazla uzatılarak okunur ve bu şekilde okumaya med adı verilir. Aruz işlemlerinde medli heceler bir kısa çizgi ve bir nokta (- .) ile gösterilir. Kısa çizgi, kapalı; nokta da açık heceyi gösterir.

Aruz İşlemleri

Aruz vezninin açık (=kısa) ve kapalı (=uzun) olarak nitelenen hecelerin önceden belirlenmiş bir düzen içerisinde tekrarlanması esasına dayanan bir şiir ölçüsü olduğunu daha önce belirtmiştik. fiairler, mısralarını önceden belirlenmiş bu âhenk sistemiyle uyumlu hâle getirebilmek için şiirdeki sesler üzerinde birtakım değişiklikler yapmışlardır. Bazılarının şiirin ahengine katkıda bulunmakla birlikte bazıları âhenk hatası olarak kabul edilen bu değişiklikler **vasıl**, **imâle**, **med**, **zihâf**, **tahfif** ve **teşdîd**dir.

1. Vasıl (=Ulama):

Sonu ünsüzle biten bir kelimeyi, açık hece elde etmek ya da bir kapalı bir açık (=bir buçuk) hece değerinden tek kapalı hece değerine düşürmek için ünlüyle başlayan bir sonraki kelimeye bağlamak; yani, “lâzım oldu”yu “lâzımoldu”; “âbâd oldu”yu “âbâ doldu”; “mest oldu”yu, “mes toldu” gibi okumaktır:

Örnek 1:

Gitdün ammâ ki kodun hasret ile cânı bile
İstemem sensüz olan sohbet-i yârânı bile (Neşâtî)

Beytin düzyazı ile çevirisi:

“Gittin, ama canı hasretle birlikte bıraktın. Sensiz olan dost sohbetini bile istemem artık.”

Beyitteki “Gitdün ammâ”nın aruza göre ses değeri 4 kapalı hece (– – – -); vezne göre olması gereken değeri ise, bir kapalı, bir açık ve iki kapalı hece (– v – -) dir. Mısraı beytin veznine uygun okuyabilmek için “Gitdün”ün ikinci hecesindeki “n”sesini “ammâ”nın başına almak, yani “vasletmek” gerekmektedir. Bu işlemi yaptığımızda “gitdün ammâ”, “gıtdü nammâ” hâline gelecek; aruza göre ses değeri de “- v – -” olacaktır. Yine ikinci mısradaki “sensiz olan”ı da beytin vezniyle uyumlu hâle getirmek için “sensi zolan” biçiminde okumak gerekmektedir.

Vasl aruz işlemlerinde düz çizgi (_) işaretiyle gösterilir.

Örnek 2:

Dir _ isem derd-i ser _ oldı lebün _ emmek bana dir
Derd-i ser hâsıl _ ider içse kişi tatlı şerâb (Emrî)

Beytin düz yazı ile çevirisi:

“Dudaklarını emmek başımın derdi oldu.”, desem, o da bana “insan tatlı şarap içerse elbette başı ağrır” der.

vasl öncesi: dir isem -> vasl sonrası: di risem

vasl öncesi: hâsıl ider -> vasl sonrası: hâsı lider

Vasl-ı ayn: Vasıl, ancak sonu ünsüz ile biten bir kelime ile ünlüyle başlayan bir kelime arasında yapılabilir. Aynın bir ünsüz olduğu için son sesi ünlü olan bir kelimenin aynla başlayan bir kelimeye vasledilememesi gerekir. Ancak Türk şairleri bu kurala fazla uymamışlardır; bir ünsüz sesi “ayn”a ya da “aynı”yok sayarak onun ünlüsüne vasletmekte bir sakınca görmemişlerdir. Bu işleme aruzda vasl-ı ayn (=ayn ulaması) denir.

Örnek

Ol âteşîn _ ‘izârdan artuk yakar dili

Hâl-i siyâhı gerçi söyünmiş şerâredür (Emrî)

Beytin düz yazı ile çevirisi:

“Sevgilinin siyah beni her ne kadar sönmüş bir kıvılcım ise de gönlü o ateşli yanağından daha fazla yakar.”

Arapçada “yanak” anlamına gelen izâr () sözcüğünün ilk harfi “ayn”dır ve “ayn” ünsüz bir harftir. Beyitte âteşîn, ‘izâra vasledilirken bu aynın yok kabul edilmiş ve “âteşîn”in son sesi olan “nun”, “âteşî nizâr” biçiminde “izâr”a vasledilmiştir.

2. İmâle (=İmâle-i Maksûre):

Kısa ünlüyle biten ya da tek kısa ünlüden ibaret bir açık (=kısa) heceyi, ölçü gereği uzun; yani, kapalı (=uzun) hece değerine yükseltmektir.

Şairler imâleyi Türkçe hecelerdeki kısa ünlülerde yapmışlar; Arapça ve Farsça sözcüklerdeki kısa ünlülerde imale yapmamaya büyük özen göstermişlerdir. Ancak Fars şiirinin de etkisiyle “gül ü bülbül”deki “ü”ve “gül-i bâğ”daki “-i” gibi Farsça atıf “vav”larını (u, ü) ve tamlama kesrelerini (-i) imaleli olarak kullanmakta bir sakınca görmemişlerdir.

Türkçe kelimelerde, kelime ortasındaki ve “i” sesi dışındaki ünlülerde yapılan imaleler aruzda önemli âhenk kusurlarından biri olarak kabul edilmiştir. İmale genellikle bir vezin kusuru olarak görülmekle birlikte bazı durumlarda metne âhenk katan bir öge olarak da değerlendirilebilir.

Başlangıç döneminde Türkçe ünlülerde yoğun olarak yapılan imaleler daha sonra Türkçenin söz varlığındaki Arapça ve Farsça kelimelerin artması ile gittikçe azalmış ve bu yapay ses değişikliği usta şairler elinde bir âhenk aracı hâline dönüşmüştür.

Örnek 1:

İşidilir ki uğrılar giricek bir eve dünle
Öli toprağını saçup uyıdurlarmış insânı (Necâtî)

Beytin düz yazı ile çevirisi:

“Şöyle söylenir: Hırsızlar geceleyin bir eve girdiklerinde içerideki insanların üzerine ölü toprağı saçarak uyuturlarmış.”

Necâtî'nin bu beytinde koyu harşerle gösterilmiş olan Türkçe kelimelerdeki kısa ünlüler vezin gereği uzun ünlü yerine kullanılmıştır. Türk şiirinin aruz ile tam anlamıyla uyum sağlayamadığı bir döneme ait olan bu beyitteki imaleler, imalenin şiirin ahengi üzerinde yaptığı olumsuz etkinin derecesini göstermek için oldukça iyi bir örnektir.

İmâlenin bu türüne imâle-i maksûre adı da verilir. İmalenin bir de imâle-i memdûde ya da medd adı verilen farklı bir türü vardır.

Örnek 2:

Eline aldı çevgânını zülf-i anber-efşânun
Melâhat tûpını kapdı ser-i zülf-i perîşânun (Emrî)

Beytin düzyazı ile çevirisi:

“Güzel kokulu saçın çevgânını eline aldı. Güzellik topunu dağınık saçının ucu kapdı.”

Beyitte koyu harşerle dizilen hecelerde imale vardır. Bu imalelerden Farsça terkip “-i”leri ile “eline”nin “i”sinde yapılan imaleler önemli âhenk kusurlarından olmasa da “e” sesinde yapılan imale önemli bir aruz kusurudur.

3. Medd (=İmale-i Memdûde):

Aruzda medli hecelerın asıl değęerlerinden biraz daha uzun okunmasına denir. Asıl anlamı “uzatma” ya da “çekme”dir. Medli hece, “mest” ve “aşk”ta olduğu gibi çift ünsüz ile ya da “yâr” ve “dôst”ta olduğu gibi bir uzun ünlüden sonra gelen bir veya iki ünsüzle biten hecelerdir. Bu heceler aruza göre biri kapalı (=uzun) biri de kısa olmak üzere iki hece değęerindedir. Dolayısıyla med, bu tür bir hecenin aruzdaki ses değęerini niteleyen bir terimdir.

Medli hecelerın son ünsüz sesleri vezin gereği ünlüyle başlayan bir söze vasledildiğinde med ortadan kalkar ve medli hecenin ulanan ses dışında kalan kısmı tek kapalı hece değęerine düşer. Örnek: “harâb oldu”nun “harâ boldu”; “mest oldu”nun da “mes toldu” hâline getirilmesi gibi.

Bir ünlü harften sonra sonu ünsüzle biten Türkçe kelimelerde de bazen med yapıldığı görülür: “Dağ”, “var” gibi tek kapalı hece değęerindeki Türkçe kelimelerin “dâğ”, “vâr” şeklinde uzatılması ve bu yolla ses değęerlerinin bir kapalı heceden bir kapalı bir açık hece değęerine yükseltilmesi gibi.

Örnek 1:

Aşk derdiyle hoşem el çek ilâcumdan tabîb

Kılma derman kim helâküm zehri dermânundadır (Fuzulî)

Beytin düz yazı ile çevirisi:

“Doktor, ben aşk derdiyle mutluyum, beni tedavi etmeye kalkışma. Beni iyileştirme, çünkü benim helâkime yol açacak zehir bu aşk hastalığının tedavisindedir.”

Fuzulî'nin bu beytinde “**dermân**” kelimesinin ikinci hecesindeki â “sakinnun”dan önce geldiği için hece, bir kapalı bir açık değil, tek kapalı hece değęerinde kabul edilmiştir. Söz konusu hecelerdeki “sakin nun”lar sesliyle başlayan bir söze vasledildiklerinde â, û ve î sesleri uzun ünlü değęerlerini korurlar. Ancak şairlerin zaman zaman bu kurala uymadıkları ve **-ûn, -în, -ân** ile biten heceleri bir açık bir kapalı hece değęerinde; yani, medli olarak kullandıkları da görülmektedir.

Örnek 2:

Şâd olur dil tenüme çünkü o peykân batar

Sebz olur hâk kaçan katre-i bârân batar (Hayalî)

Beytin düz yazı ile çevirisi:

“O okun ucu batınca gönlüm mutlu olur. Nitekim ne zaman yağmur yağsa toprak yeşillenir.”

Hayalî, beyitteki “peykân” ve “bârân” sözcüklerini ikinci heceleri “sakin nûn”la bitmiş olduğu hâlde medli kullanmıştır.

İmale, vasl ve medlerin her zaman “aruz kusurları” olarak değerlendirilmesi doğru değildir. Vasl doğrudan Türkçenin özelliğinden doğan bir ses olayıdır ve çoğu zaman şiirin ahengi üzerinde olumlu etki yapar. Medler de şiirin ahengini olumlu etkileyen öğelerden biri olarak kabul edilmiştir. Ancak imalenin Türkçenin ses yapısına aykırı olduğu; bu nedenle de şiirin ahengi üzerinde olumsuz bir etki bıraktığı düşüncesi kaynaklarda sıkça vurgulanmaktadır. Bu yaygın düşünce büyük ölçüde doğru olsa da bazı kullanımlarda imalelerin şiirin ahengini olumlu yönde etkiledikleri de görülmektedir. Bu olumlu etkilerden biri imalelerin mısralarda karşılıklı olarak yapılmış olmasıdır.

4. Zihâf:

Ölçü gereği Arapça ve Farsça hecelerdeki uzun ünlüleri kısa ünlü; medli heceleri de bir kapalı hece değerine düşürmektir. Bu tanımdan da anlaşılacağı gibi zihafın bir türü Arapça ve Farsça kelimelerdeki uzun ünlülerin kısa ünlü değerine düşürülmesidir. Bu zihafın en çok karşılaşılan türüdür. Bu tür zihâflar metnin edebî değerini düşürür.

Örnek 1:

Kıl tefâhur kim senün hem var men tek âşıkun

Leyli’nün Mecnûn’ı Şîrîn’ün eger Ferhâd’ı var (Fuzulî)

Beytin düzyazı ile çevirisi:

“Leylâ’nın Mecnun’u, fiirin’in Ferhad’ı varsa, sen de benim gibi bir âşğın olduğu için övün.”

Açıklama: “Leylâ ile Mecnun” ve “Ferhâd ile Şirin” Dođu edebiyatlarında iki aşk hikâyesinin kahramanlarıdır. Beytin ikinci mısraındaki “Leylî” Arapça bir sözcüktür ve aruza göre değeri iki kapalı hece (- -)dir. Kelimenin beytin vezniyle uyumlu hâle gelebilmesi için ikinci hecenin açık olması gerekir. Bu nedenle Leylî’nin ikinci hecesindeki “î” sesi vezin gereği kısaltılarak “i”değerine düşürülmüş; bu işlem sonucunda kelimenin aruza göre ses değeri bir kapalı bir açık hece (- .) olmuştur.

Örnek 2:

Aşağıdaki beyitte de “sâkî” ve “Nâ’ilî” sözcüklerinin sonundaki “î” ünlüsünün zihafıyla kısa ünlü değerine düşürüldüğü görülmektedir:

Bir câm sun ey **sâki**-i meclis bize yoksa
Hûn-ı ciğer-i **Nâ’ili**-i zâra ne minnet (Nâ’ilî)

Beytin düzyazı ile çevirisi:

“Ey meclisin içki sunan güzeli, bize bir kadeh sun. İnleyen, eziyet çeken Nailî’nin ciğer kanına ne minnet!”

“Bakî”, “Emrî”, “Fuzulî” gibi sonu uzun ünlü ile biten mahlasların, ayrıca sonunda nisbet “î”si bulunan sözcüklerdeki “î”lerin şiirde çoğu zaman açık hece değerinde kullanılmış olması şairlerin bunu bir kusur olarak kabul etmediklerini gösterir:

Örnek 3:

Didi gördüm ol habîbin anesi

Bir aceb **nur** kim güneş pervânesi (Süleyman Çelebi)

Beytin düzyazı ile çevirisi:

“O sevgili peygamberin annesi, ‘güneşin pervanesi olduğu bir nur gördüm’, dedi.”

Beyitteki Arapça “nûr” kelimesi aruza göre bir kapalı bir açık (- .) hece değerinde medli bir hecedir. Beyitte vezin gereği zihafî; yani, tek kapalı hece değerinde kullanılmıştır.

5. Tahfif (=Kasr)

Vezin gereği şeddeli bir harfi şeddesiz okumak demektir. “Tahfif”in asıl anlamı “hafifletme, yükünü azaltma, kolaylaştırma; “kasr”ın asıl anlam> ise “kısa olmak, kısa kesmek”tir.

Bu yola daha çok “hadd”, “hatt”, “hakk”, “dürr” gibi sonu çift ünsüzle biten tek heceli kelimeler terkibe girdiğinde vezin gereği başvurulur.

Örnek 1:

Çemende sun’-ı **Hakı** gerçi her varak söyler

Senün belîğdür ammâ beyânun ey bülbül (Münif Paşa)

Beytin düzyazıyı ile çevirisi:

“Bağ ve bahçede her yaprak gerçi Hakk’ın sanatını söylemekte, O’na delâlet etmektedir. Ama ey bülbül, senin beyanın açık, ifaden ve üslubun belîğdir.”

Beyitte aslı “Hakk”olan kelime vezin gereği şeddesiz kullanılarak tahfif edilmiştir. Ayrıca “mâh”ın, “meh”; “şâh”ın “şeh”; “gâh”ın “geh”; “hîç”in “hiç” yapılması gibi bazı Farsça kelimelerde uzun ünlülerin kısaltılmasına da tahfif denir.

Örnek 2:

“İstanbul”un “Sitanbul”, “Eflâtun”un “Felâtun”, “İskender”in “Sikender”e dönüştürülmesi de şairlerin bazı sözleri vezinle uyumlu hâle getirmek için başvurdukları yollardandır:

Bu şehir-i **Sitanbûl** ki bî-misl ü bahâdur
Bir sengine yek-pâre Acem mülki fedâdur (Nedîm)

Beytin düzyazı ile çevirisi:

“**Bu benzersiz paha biçilmez İstanbul şehrinin bir taşına bütün İran ülkesi fedadır.**”

6. Teşdîd:

Şeddesiz bir harfi ölçü gereği şeddeli olarak kullanmaktır: “Per”in “perr”; “ümîd”in “ümmîd” yapılması gibi.

Örnek

Dâg-ı siyehler ile cism-i nizâr u zerdi
Bir bâl ü **perri** yanmış pervânedür sanurlar (Bakî)

Beytin düzyazı ile çevirisi:

“**Kararan yaralar ile zayışamış, sararmış âşığın bedenini, (mumun etrafında dönen) kolu kanadı yanmış kelebek sanırlar.**”

Aruzla İlgili Diğer Bazı Terimler

1. Tef'ile:

Aruz vezinlerini oluşturan sekiz ana kelime vardır. Tef'ile veya **cüz**'adı verilen bu kelimeler şunlardır: fe'ülün, fâ'ilün, mefâ'ilün, müstef'ilün, fâ'ilâtün, müfâ'aletün, mütefâ'ilün, mef'ülâtü. Aruz vezinlerindeki açık ve kapalı heceler sistemini sembolize etmek için kullanılmış olan bu kelimeler Arapça gramer kuralları na göre fe-a-le üçlü kökünden türetilmiştir. Bu tef'ilelerin sayısı birtakım değişikliklerle 41'e kadar ulaşır ve meydana getirdikleri 16 vezin, asıl vezinleri oluşturur. Bu vezinlere **bahr** denir. Diğer vezinler bu asıl bahirlerden doğmuşlardır.

Bahirler kendilerini oluşturan kelimelerin **hareke** veya **sükûn**larına göre beş grupta toplanmış ve her gruba **dâ'ire** adı verilmiştir. Bu dairelerin bir kısmı Türk edebiyatında fazla ilgi görmemiş; bir kısmı ise hiç kullanılmamıştır.

2. Taktî':

Aruzda, bir mısra yazılmış olduğu veznin cüz' (=parça)lerine ayırmaktır. Taktî' şiirin veznini bulmayı ve bulunan vezne göre şiiri âhenkli olarak okumayı sağlar. Mısralar taktî' edilirken şiirin yazılışı değil, okunuşu esas alınır; birbirlerine vasledilen kelimelerin vasledildiği şekle dikkat edilir; yani, kelimelerin mısra'a girmeden önceki hâlleri değil, mısra içinde vezne göre aldıkları şekil esas alınır. Bunun için **taktî'** edilecek mısrada **vasl, imâle, zihâf, medd, tahfif** ve **teşdîd** gibi vezin gereği yapılmış ses değişikliklerinin olup olmadığına dikkat edilir. Kelimeler, bittikleri yerden değil, cüzlerin ya da tef'ilelerin ayrıldığı yerden parçalanabilir.

Örnek

Nâlemi zem/zeme-i mür/g-i seherden / sorasın

Derd-mend ol/duğumu has/te ciğerden / sorasın (Fuzulî)

Beytin Ölçüsü: fe'ilâtün fe'ilâtün fe'ilâtün fe'ilün

Beytin düzyazı ileçevirisi:

“Feryadımı seher vakti öten kuşun (bülbülün) ötüşünden, nağmelerinden sormalısın, ne kadar dertli olduğumu hasta yürekte sormalısın.”

Bir şiiri aruza uygun, âhenkli okuyabilmek için taktî'inin bilinmesi lâzımdır. Cüz' bitimlerinde abartıya kaçmadan gerçekleştirilen hafif duraksamalar vezne âhenk katar.

Vezin Bulma Usulü

Aruz şiirde açık (=kısa) ve kapalı (=uzun) olarak nitelenen hecelerin önceden belirlenmiş bir düzen içerisinde tekrarlanması esasına dayanan bir şiir ölçüsü olduğuna göre bir şiirin veznini bulmak için,

1. Önce şiirin mısralarındaki hecelerin aruza göre ses değerleri belirlenmeli; yani, hangi hecenin kapalı (=uzun), hangi hecenin açık (=kısa) hece olduğu tespit edilmelidir. Bu işlem yapılırken

kapalı hecelerin kısa bir çizgi (-), açık hecelerin nokta (.) ve vasıl yapılan hecelerin de alttan düz bir çizgi ile (_) gösterildiği unutulmamalıdır:

Örnek

Bir/ çok/ gi/de/nin/ her/ bi/ri mem/nûn/ ki/ ye/rin/den

-- . ./ -- . ./ -- . ./ --

Bir/ çok/ se/ne/ler/ geç/ti/ dö/nen/ yok/ se/fe/rin/den (Yahya Kemal)

-- . ./ -- . ./ -- . ./ --

2. Vezin en az iki mısradaki, yani beyitte aranmalı, sonra işaretlenen beytin alt ve üst mısralarındaki açık ve kapalı hecelerin aynı düzen içinde alt alta sıralanmış olup olmadığına dikkat edilmelidir. Bu arada içinde medli hece bulunmayan beyitlerde her iki mısradaki hece sayısının birbirine eşit olması gerektiği unutulmamalıdır.

Örnek olarak yukarıdaki beytin mısralarındaki hece sayısı birbirine eşittir; dolayısıyla bu mısralarda medli hece bulunma ihtimali de yoktur. Mısralarındaki hece sayısı birbirine eşit olmayan beyitlerde ise medli hece bulunma ihtimali yüksektir.

3. Eğer beytin mısralarındaki heceler birbirine eşit sayıdaysa ve her iki mısradaki açık ve kapalı heceler aynı düzen içinde alt alta sıralanmışsa, elde edilen bu heceler aşağıda alfabetik sırayla verilmiş olan vezin listesiyle karşılaştırılmalı ve listeden bu hece sistemiyle uygun vezin bulunmalı ve beytin tef'ileleri belirlenmelidir.

4. Eğer beytin iki mısradaki açık ve kapalı hecelerin sıralanışı ve hece sayısında uyumsuzluk görülürse,

a) Öncelikle bu uyumsuzluğun mısraın hangi hece ya da hecelerinde olduğu belirlenmeli, bunu yapmak için de birinci ve ikinci mısradaki heceler tek tek karşılaştırılarak kontrol edilmelidir:

Örnek

Artık demir almak günü gelmişse zamândan

---.----..---.---

Mechûle giden bir gemi kalkar bu limandan (Yahya Kemal)

---.----..---.---

Yahya Kemal'in "Sessiz Gemi" adlı şiirinden alınan bu beytin iki mısraı arasında bir uyumsuzluk vardır. Bu uyumsuzluk birinci mısradaki hecelerin "kapalı, kapalı, açık, kapalı . . ." düzeninde; ikinci mısradaki hecelerin de "kapalı, kapalı, açık, açık . . ." düzeninde sıralanmasından; yani, mısraların dördüncü hecelerinden birinin kapalı, diğerinin açık hece olmasından kaynaklanmaktadır.

b) Mısralar arasındaki uyumsuz heceler belirlendikten sonra da birinci mısraı ikinci mısra ile ya da ikinci mısraı birinci mısra ile uyumlu hâle getirmenin yolları aranmalıdır. Burada yardımcı olacak anahtarlar "imâle", "zihâf", "vasl" ve "med"dir.

Yukarıdaki beytin mısraları arasındaki uyumsuzluğu gidermek için "mir" hecesinin son sesi olan "r"yi sesliyle başlayan "almak" sözünün ilk hecesine vasletmek ve "demir almak"ı "demir _ almak (=demi r almak)" hâline getirmek gerekmektedir. Mısraların geri kalan kısımlarında ise uyumsuzluk yoktur.

c) Beytin mısralarındaki hece sayısı ve nitelikleri birbirine eşit hâle getirildikten sonra daha önce kullanmış olduğumuz vezin listesiyle karşılaştırılmalı ve beytin vezni ile tef'ileleri belirlenmelidir.

Türk Şiirinde Kullanılan Vezinler

Aalfabetik Sıraya Göre Aruz Vezinleri

1. fâ'ilâtün fâ'ilâtün fâ'ilâtün fâ'ilün - . - - / - . - - / - . - - / - . - -
2. fâ'ilâtün fâ'ilâtün fâ'ilün - . - - / - . - - / - . - -
3. fe'ilâtü fâ'ilâtün fe'ilâtü fâ'ilâtün . . - . / - . - - / . . - . / - . - -

4. fe'ilâtün (fâ'ilâtün) fe'ilâtün fe'ilâtün fe'ilün (fâ'lün). . -- (-. --) / .. -- / .. -- / ... -- (- -)
5. fe'ilâtün fe'ilâtün fe'ilün . . -- / .. -- / ... --
6. fe'ilâtün mefâ'ilün fe'ilün . . -- / . . - / ... -
7. fe'ülün fe'ülün fe'ülün fe'ül . -- / . -- / . -- / . -
8. mefâ'ilün fe'ilâtün mefâ'ilün fe'ilün . . - / .. -- / . . - / ... -
9. mefâ'ilün mefâ'ilün fe'ülün . --- / . --- / . --
10. mefâ'ilün mefâ'ilün mefâ'ülün mefâ'ilün . --- / . --- / . --- / . ---
11. mef'ülü fâ'ilâtü mefâ'ilü fâ'ilün -- . / - . - / . - . / - . -
12. mef'ülü fâ'ilâtün mef'ülü fâ'ilâtün -- . / - . -- / -- . / - . --
13. mef'ülü mefâ'ilü mefâ'ilü fe'ülün -- . / . -- . / . -- . / . --
14. mef'ülü mefâ'ilün fe'ülün -- . / . - . / . --
15. mef'ülü mefâ'ilün mef'ülü mefâ'ilün -- . / . --- / -- . / . ---
16. müfte'ilün fâ'ilün müfte'ilün fâ'ilün - . - / - . - / - . - / - . -
17. müfte'ilün mefâ'ilün müfte'ilün mefâ'ilün - . - / . - - / - . - / . - -
18. müfte'ilün müfte'ilün fâ'ilün - . - / - . - / - . -
19. müstef'ilâtün müstef'ilâtün -- . -- / -- . --
20. müstef'ilün müstef'ilün müstef'ilün müstef'ilün -- . - / -- . - / -- . - / -- . -

Türk Şiirinde En Çok Kullanılmış Olan Kalıplar Şunlardır:

1. fâ'ilâtün fâ'ilâtün fâ'ilâtün fâ'ilün
2. fe'ilâtün fe'ilâtün fe'ilâtün fe'ilün
3. mef'ülü fâ'ilâtü mefâ'ilü fâ'ilün
4. mefâ'ilün mefâ'ilün mefâ'ilün mefâ'ilün
5. mef'ülü mefâ'ilü mefâ'ilü fe'ülün
6. mefâ'ilün fe'ilâtün mefâ'ilün fe'ilün
7. mefâ'ilün mefâ'ilün fe'ülün

Aruz Vezni Örnekleri

1. mefâ'ilün mefâ'ilün mefâ'ilün mefâ'ilün (Hezec)

Ne irfândır / veren ahlâ/ ka yükseklik / ne vicdândır
Fazîlet his/si insânlar/da Allah kor/kusundandır

Mehmet Âkif Ersoy

2. müstef'ilün müstef'ilün müstef'ilün müstef'ilün (Recez)

Sâdık mı ol/maz kendine / bir şâir-i / mâhir demek
Vicedânî-i / hoş-meşrebin / âsârı cem/iyyetlidir
Mecmû'a-i / eş'ârını / bir kerre ted/ kîk eyleyin
İsmi perî/şândır fakat / efkârı cem/'iyyetlidir

Muallim Naci

3. mefâ'ilün mefâ'ilün fe'ûlün (Hezec)

Bu mülkün far/kı yok bir teng/-nâdan
Niçün nûr in/miyor artık / semâdan

Yahya Kemal

4. fâ'ilâtün fâ'ilâtün fâ'ilâtün fâ'ilün (Remel)

Çok bilen gör/düm ben _ aslâ / görmedim hâl/den sezen
Ben senin Mec/nûnunum çöl/lerde gölge/mdir gezen
Öyle bir mes/tim ki hoş gör / tutmuyor ak/lım düzen
Âşıkım bil/sen nasıl sev/dim nasıl sev/dim nasıl

Bekir Sıtkı Erdoğan,

5. fâ'ilâtün fâ'ilâtün fâ'ilün (Remel)

Âh eden kim/dir bu sâ'at / kuytuda
Sustu bülbül/ler hıyâbân / uykuda
fiimdi ay bir / serv-i sîmîn/dir suda
Esme ey bâd / esme cânân / uykuda

Faruk Nafiz

6. fe'ilâtün fe'ilâtün fe'ilâtün fe'ilün (Remel)

Korkma! Sönmez / bu şafaklar/da yüzen al / sancak
Sönmeden yur/dumun _ üstün/de tüten en / son _ ocak
O benim mil/letimin yıl / dızıdır par / layacak
O benimdir / o benim mil/letimindir / ancak

M. Âkif

7. fe'ilâtün fe'ilâtün fe'ilün (Remel)

Bu emel gur/betinin yok/tur ucu
Dâimâ yol/lar _ uzar kal/b _ üzülür
Ömrü olduk/ça yürür her / yolcu
Varmadan men/zile bir yer/de ölür

Yahya Kemal

8. fe'ülün fe'ülün fe'ülün fe'ül (Mütekârib)

Safâya / sakın has/r-ı nefis ey/leme
Ki hep zevk _ için gel/medik â/leme

Abdülhak Hamid

9. mef'ülü mefâ'ilün mef'ülü mefâ'ilün (Hezec)

Ahbâbı / tutar sandım / birkaç ge/cecik mâtem
Baktım ki / giden gitmiş / dünyâda/kiler hurrem
Devrân yi/ne ol devrân /âlem yi/ne ol âlem

Recaizade M. Ekrem

10. müfte'ilün fâ'ilün müfte'ilün fâ'ilün (Münserih)

Yâr yolun / da bu kim / hasret _ ile / cân verir
Hak yoluna / ol kişi / zevk _ ile kur / bân verir

Zatî